

(ע"ב) 'ולא היא, אלא משום דהוה ליה כליו של מקנה' – כמה חכמים אחרונים בדור שעבר, עמדו על דיוק אחד; משמע שאם היתה ההלכה שקנין חליפין מתבצע בכליו של מקנה, היתה משוחררת – והלא אין לשפחה יד לקבל את הכומתא. ודוקא לגבי גט שחרור עצמו אומרים 'גישו וידו באין כאחד', אך כאן הרי מדובר שבא לשחררה על ידי קנין חליפין? ומבואר מכאן לכאורה שבקנין חליפין מספיק במעשה נתינה בעלמא, ואין צריך לזכות בסודר. (חידושי הגר"ט (השלם) – קידושין, צא; וכן צידד באחיעזר ח"א כח, יא).

עוד יש לומר, על פי מה שכתב ב'קצות החושן' (תכד, א) שבאמת לעבד עצמו יש יד, אלא שמיד זוכה רבו מידו, מדין 'מה שקנה עבד קנה רבו', ומן העבד הוא זוכה. אם כן, מיד כשקבלה וקונה לעצמה, משתחררת בחליפין (זכר יצחק ל).

דף מ

הערות ובאורים בפשט

'כשרבו הניח לו תפילין... כשרבו השיאו אשה' – רש"י פרש שבמעשה זה הרי הוא כמודה ששחררו קודם לכן. אולם יש שכתבו שמדברי הרמב"ם (בהל' עבדים ת, יז) נראה שמפרש שמעשה זה עצמו מורה עתה על שחרור, ואין כאן ראייה על העבר. וצריך מן הדין גט שחרור בנוסף, כדי להתירו בבת חורין. (ולא רק מחשש שמא יאמר האדון לא שחררתי).

וזה שאמרו 'לא מעבד ליה איסורא', הגם שבין כה צריך גט שחרור להתירו בבת חורין לשיטת הרמב"ם – יש לפרש שאיסורו קל יותר מאילו לא שחררו, שהרי אינו עבד גמור, וכפי שפסק הרמב"ם אינו אוכל בתרומה. (אור שמח הל' עבדים שם. וכיו"ב פרש באבן האזל (הל' עבדים ט, א) אלא שפרש דברי הגמרא באופן אחר. וע' ב"י יו"ד רסז (דף ריא). וט"ז שם ס"ק לט מא.

(וע' בחידושי אגדות למהרש"א – שבת נה; יבמות ק; ובערוך לנר שם. וב'מגדים חדשים' (שבת שם) – על אודות לקיחת הגר לאברהם).

והחזו"א פרש גם בשיטת הרמב"ם כרש"י, אלא שהרמב"ם הוסיף שגם כשאמר דברים שמשמעם שחרור, אף כי אינו משוחרר, חייב לשחררו. והטעם אפשר שהוא כעין אמירה לעני וכצדקה. ואף ב'זכר יצחק' (סו) פרש שגם להרמב"ם, הטעם מצד הודאה לשעבר, אלא שסובר שאין זו אומדנא ודאית, אלא ספק (כמש"כ הרמ"ה), ועל כן הוקשה לו להרמב"ם מדוע כופין את רבו, מחמת הספק, לכתוב לו גט? אלא כיון שעשה מעשה שידע שהוא ידון כספק שחרור ויהא העבד מוחזק בעצמו, הרי הוא גמר בדעתו לשחררו במעשה זה. ומכאן הוציא הרמב"ם את דינו, שבכל מעשה או דיבור שמורים על גמירות דעת לשיחרור – הרי זה יצא לחירות.

והוסיף ב'זכר יצחק' שאם לא נפרש כהודאה ששחרר קודם לכן, קשה מתירוץ הגמרא 'דאמר לה צאי בו והתקדשי בו' – מה בכך שאין בלשון זה לשון שחרור, הלא יש כאן מעשה המורה על גמירות דעת לשחררו? ומוכרחים לומר שכל הטעם משום הודאה על העבר, וכאן, הרי אינו מודה ששחרר קודם.

'דאמר לה צאי בו והתקדשי בו' – וצריך לומר שטבלה כבר, קודם שנתן לה את שחרורה, שאם לא כן, אינה מקודשת, כי הרי אין העבד נהיה כבן ישראל גמור אלא בטבילה. (תוס' יבמות מז: ד"ה

שם. ולא הבנתי מש"כ בחזו"א (קמז, יט) להוכיח מכאן שקדושין תופשין אף קודם טבילה, והקשה מכאן על השיטה המובאת בריטב"א (ביבמות שם) שאין קדושין תופשין. והלא הדבר מבואר בתוס' שהעמידו להדיא כשכבר טבלה?.

'כופין את היורשים וכותבין לה גט שחרור' – הקשו התוס' (לעיל לה.) כיצד מותר לעשות כן, והלא המשחרר עבד עובר ב'עשה'? ותרצו שכיון שכבר אין היורשים רשאים להשתעבד בה, שהרי 'מצוה לקיים דברי המת', אין איסור עשה בנתינת גט במצב כזה. (והכוונה, שכיון שיש כאן שתי פעולות נפרדות, הנעשות על ידי שני אנשים (הסרת השעבוד שנעשתה ע"י המת, ונתינת הגט של היורשים), שבכל אחת מהפעולות לבדה אין איסור, אין כאן איסור של תורה ממש, וכיון שכך, ראו חכמים להחמיר כאן במצות קיום דברי המת, הגם שמכל מקום נעקר על ידי כך רצון התורה ד'לעולם בהם תעבודו'. – אגרות משה חו"מ ח"ב מב, ע"ש.) והרשב"א (לעיל) תירץ שכשעשה לו טובה, אין איסור של 'לעולם בהם תעבודו', וכנראה באופן כזה מדובר כאן, שעשתה טובה לאדונה.

(ע"ב) 'זכולן בשטר' – משמע בדברי הראשונים, שאם אמר ולא כתב, יכול לחזור בו, ואין אומרים שכיון שהעבד מוחזק בעצמו הרי הוא זכה בעצמו לענין הממון. ואפילו לסוברים שעבד נקנה בהגבהה (קדושין כב:), או בחצר (ע' ב"ק יב), אעפ"כ לא מועילים קנינים אלו לענין שחרור, לפי שהשחרור, אין ענינו כקנין, שאין גופו של בן-חורין כחפץ הנקנה, אלא ענין השחרור הוא התחלפות דיניו, כגירות וכגירושו. אלא שבכל זאת ישנה השתוות בדינים מסוימים לקנינים, לפי שקודם שנשתחרר הרי הוא בכלל 'חפצים', ומצד האדון הוא כענין הקנאה, אך עיקרו של שחרור אינו נלמד משאר קנינים ואין לנו אלא יציאות שאמרה תורה (חזון איש קמז, ה. וע"ע אמרי משה – כד).

דף מא

'עולא אמר: מי שיחררו – רבו שני... וכותב (העבד) שטר על דמיו' – פרש רש"י 'על דמיו' – העודפים על החוב. משמע, שבזה שרבו שני שחררו, אף כי אין זה שחרור מן הדין, הפסיד את חובו, לפי שהוא כגורם לעצמו את הנזק, וכאילו קיבל את העבד בחובו ושחררו, אף כי היזק שאינו ניכר לא שמייה היזק. (ובפשטות מדובר גם באופן שלא אמר לו 'לא יהא לך פרעון אלא מזה'. ולכאורה דבר זה מתקנת חכמים ולא מעיקר הדין. וצריך עיון.)

(ובזה מובן, הלא גם למאן דאמר 'היזק שאינו ניכר לא שמייה היזק' קנסו חכמים 'שלא ילך כל אחד ומטמא טהרותיו של חברו' (ע' להלן נג), ומדוע כאן לא קנסוהו? אלא כיון שגם הוא מפסיד לעצמו בכך, לא חששו שיבואו לעשות כן (וכסברת התוס' בב"ק ק: ד"ה חייב בכיזא בזה) – עפ"י פרי יצחק ח"א נח. ובשאלה זו עמד החת"ס בחידושו (להלן נב-נג) ודחה תירוץ זה, ע"ש. ויש מי שתרץ, שכיון שכאן העבד צריך לשלם את דמיו (העודפים על החוב), לכן לא קנסו את המשחרר, שאין ההפסד לראשון גדול כל כך – אילת השחר.)

והרש"ש כתב אפשרות לפרש, שכיון שאין שחרורו של השני כלום, לא הפסיד חובו בשחרורו, והעבד חייב בכל דמיו, ושניהם יחלקו ביניהם בדמיו.

'מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד דברי בית הלל' – בספר 'קצות החושן' (קעה, א) הוכיח (על פי סוגית הגמרא להלן מב), שהחלוקה לימים, נוגעת רק